

Володимир Луцай

Російський імперський етнос в думках О. Довженка

Розглядається проблема генези російського імперського етносу, зокрема й у контексті поглядів українського кінорежисера О. Довженка. Наголошується на імперській природі російського етносу, аналізуються етапи його формування і ознаки, робиться висновок про імперську стадію націогенезу як новітнє явище в етногенетичних процесах.

Ключові слова: Україна, щоденник, російський імперський етнос, етногенез, націогенез, етапи, ознаки.

The problem of genesis Russian imperial ethnicity, including in the context of attitudes Ukrainian film director Alexander Dovzhenko. It is noted in the imperial nature of Russian ethnicity, analyzes the stages of its formation and characteristics, it is concluded that the imperial Nation-building stage as a new phenomenon ethnogenetical processes.

Key words: Ukraine, diary, Russian imperial ethnicity, ethnogenesis, nation genesis, stages, signs.

Україна у вогні. Тепер кожен українець розуміє сенс слів, якими було

названо повість видатного українського кінорежисера і письменника О. Довженка. Вираз «Україна у вогні» якнайкраще відбиває те, що у 2014 р. відбувається з Українською державою.

Україна у вогні! О. Довженко у щоденнику 5 квітня 1942 року робить запис: «На українських ланах і селах в огні й полум'ї рішається доля людства, рішається велетенська проблема світової гегемонії, рішається доля людства на нашій недолі. Така нещаслива земля наша. Така наша доля нещаслива». І через десять днів: «Світе мій убогий! Покажи мені, де на тобі пролилося ще стільки крові, як у нас на Вкраїні! Нема другої України. Нема!». [7, с. 89, 101]

Неймовірно те, наскільки перегукуються слова українського кінорежисера з сьогоднішніми подіями на Сході України і місцем української незалежної держави у протистоянні розвинутої євроатлантичної цивілізації та відсталого азійської Московії. Московія розпалила в Україні війну, робить усе, аби Україна остаточно не позбавилась пут азійщини і повернулася до родини, як у географічному так і у ментальному сенсі, європейських народів. На Московії-Росії лежить уся відповідальність за тисячі безневинних жертв в Україні, за страждання українського народу, за обездолених дітей!!!

Чи розумів істинну причину великої біди України й українського народу О. Довженко? Звертаючись до щоденника Митця, неодноразово редагованого, позбавленого багатьох його істинних думок, все ж знаходимо цікаві записи, що проливають світ на думки кінорежисера, який жив в умовах смертельної небезпеки тоталітарного режиму Й. Сталіна. 12 липня 1942 р. у Балашові Саратовської області О. Довженко занотує: «Убогий руський брудний городок...Люди тут злі й жорстокі, – каже мені наша киянка, яку доля загнала сюди під час евакуації... У Саратові неприємні люди. Грубі і некрасиві. Багато облич бандитсько-хуліганських. Місто без смаку, як і всі руські міста, що я бачив... Бідність, сірість, та ж, що і скрізь.».[7, с. 232, 239, 242] 9 квітня 1944 р. О. Довженко в Москві робить запис: «Что есть в грязном некрасивом непричесаном русском человеке? Исконное стремление к чуду, к великому, к

лучшему, к всеобщности. Стремление к переустройству мира. Отсюда и Октябрь...» [7, с. 324].

О. Довженко підмічає ключові аспекти буття російського етносу, їх етноментальні риси, що проявляються у специфіці повсякденного життя, побутової культури, традицій, чужої для слов'янина і для українця зокрема. Лише з огляду на вищенаведені цитати можна припустити, що принаймні на підсвідомому рівні український кінорежисер розумів головну причину важкого становища українського народу. Попри те, що у росіян брудні, захарашені, без смаку населенні пункти, що злість, жорстокість, грубість, неохайність, неприємність людей є їх етновизначальною рисою, вони прагнуть до переоблаштування і перебудови цілого світу!!! Цей цілком очевидний парадокс і є ключем до розуміння росіян як етносу, ключем до розуміння і їх ролі у подіях в Україні 2014 р., також в українській етнічній історії.

Неупереджений аналіз історії України та Росії, національної політики Росії протягом XIX – XX століть, застосування в процесі наукового дослідження теоретичних положень етнологічної науки про етногенез і націогенез, детальне і системне вивчення реалій сьогодення з позицій етнополітики, етноконфліктології, етнопсихології, геополітики, з застосуванням міждисциплінарних підходів до вивчення досліджуваного явища, у сукупності дозволяють зробити висновок про імперську природу російського етносу.

Для здійснення аналізу імперської природи російського етносу розглянемо, що означає поняття «етнос»?

Поняття «етнос» використовується у значенні специфічної міжпоколінної історико-культурної і природної, усвідомленої людьми спільноти. Щоб підкреслити саме таке його значення, інколи поєднують обидва слова у словосполученні «етноси-народи». Поняття «етнос» вживається як науковий термін для означення всіх історичних типів етнічних спільнот від племен до сучасних націй.

У контексті подальшого аналізу процесу етногенезу росіян слід розглянути

і поняття нація. Нині найпопулярнішим стало етнологічне тлумачення нації, яке розглядає її як особливий стан соціально-економічного, національно-культурного і політичного розвитку етносу, що пов'язаний з розвитком національної свідомості, творенням його державності, національно-державних символів і атрибутів, національної культури.

На думку більшості вчених, сутність і зміст націй слід розглядати лише через історичний розвиток етносів, як особливий стан етносу, що історично сформувався при наявності певних об'єктивних і суб'єктивних умов політичної, соціальної, культурної і духовної консолідації. До об'єктивних умов слід віднести соціальні інститути і зв'язки, центральні і регіональні державні інститути, розвинуті економічні відносини, що інтегрують життєдіяльність членів етносу. До суб'єктивних умов належить усе духовне життя, в якому найвиразніше проявляється етнонаціональна самосвідомість, поведінкові стереотипи, психологічна єдність і т. ін. Важливо, що саме суб'єктивні умови консолідації етносу є визначальними щодо встановлення взаємовідносин з іншими народами та їх типу.

Важливим моментом для нашого дослідження є питання етногенезу і націогенезу – дослівний переклад відповідно походження народу і походження нації. Етногенез – це сукупність історичних явищ і процесів, які мають місце в ході формування того чи іншого етносу і приводять їх до кінцевого складання його етнічного обличчя. Етногенез є частиною послідовного генетичного ланцюга плем'я-етнос-нація, що означає взаємообумовленість процесів етногенезу і націогенезу, їх пов'язаність. В переважній більшості випадків, за поодинокими виключеннями, стадія етногенезу передуює стадії націогенезу, проте ці процеси (етногенезу і націогенезу) з започаткуванням стадії націогенезу зливаються чи відбуваються паралельно, причому процес етногенезу триває надалі.

Отже, основні теоретичні питання етнології щодо природи етносів ісуті етногенетичних процесів, що допоможуть нам в процесі подальшого аналізу

етногенезу росіян на сучасному етапі, ми розглянули.

Проаналізуємо твердження про імперську природу російського етносу на теперішньому етапі етно-націогенезу і виявимо ознаки російського імперського етносу.

На початку 2000-х чітко окреслилися прояви процесу формування російського імперського етносу. Довготривалий процес було започатковано наприкінці ХУІІ ст., коли ще московити-росіяни як етнос перебували на початковій стадії етногенезу. Підкорення Казані 1552 р. й Астрахані 1556 р., хоч і є початками становлення російської поліетнічної імперії, але аж ніяк не є свідченням формування імперського етносу, що, до речі, лише з подачі Петра І отримав етнонім російський. Це обумовлюється надзвичайною «молодістю» (початковою фазою підйому згідно енергетичної концепції етногенезу Л. Гумільова) і крихкістю нового етнічного утворення на основі, і тут послідовно за хронологічним принципом, фінських племен, угрів, незначної частки слов'ян, й потужного масиву татар. Витоки самого етнічного утворення, що з часом стало російським етносом, слід шукати не раніше ніж з другої третини ХІІІ ст., що витікає з того факту, що на Суздальську землю татаро-монголи прийшли лише у 1237 р., а саме татарський субстрат надав потужного поштовху етногенетичним процесам на території Московії та околиць завойованих землях.

Ключовими етапами формування російського імперського етносу є:

1. Царсько-російський період (в рамках якого виділяється хронологічний період від початку ХУІІІ ст.–до кінця ХІХ ст.), що характеризується зміцненням військового потенціалу для експансії в усіх напрямках, надцентралізацією влади, одержавленням духовної сфери, посиленням кріпацтва, залежністю еліт від волі самодержавця, створенням правдоспотворюючої ідеологічної концепції етнодержавотворення росіян, посиленням тиску на підкорені народи і необмеженим використанням їх людського ресурсу у війнах, проектах тощо;

2. Радянський період (виділяємо проміжок 30-ті – 60-ті роки ХХ ст.), що характеризується, окрім вищезазначених попередньому етапі, хоч і дещо видозмінених проявів, встановленням всеохоплюючого тоталітарного контролю над суспільством, посиленням агресії щодо незалежних країн та вільних народів, огульним спотворенням історичної правди та застосуванням потужної пропагандистської машини в інтересах імперії та її етносу, наданням різноманітних переваг представникам російського етносу;

3. Кремлівсько-путінський період (в межах якого виділяємо період початок 2000-х – до наших днів), для якого є характерними прояви попередніх етапів, у різному ступені їх застосування, часто у більш радикальний і агресивний спосіб.

Як бачимо з вищенаведеної періодизації, процес формування російського імперського етносу уповільнився на межі розпаду Російської імперії та її переродження у Радянську імперію наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., у застійні 70-ті роки і період оновлення національних культур у 80-ті роки радянської доби, пострадянські кризові 90-ті рр. ХХ ст.

Назвемо і проаналізуємо основні ознаки (одночасно й передумови формування) імперського етносу.

Ознака перша: агресивна етнічна ідеологія. Агресивність етнічної ідеології проявляється в привласненні етнічних установок, міфів, легенд, історії інших народів і паралельного насильницького їх вихолощення у народу-носія; побудови системи координат етнічної переваги над іншими, щонайперше сусідніми, народами; спотворення реальної картини шляху державотворення та етногенезу задля обґрунтування виключності і месіанства імперського етносу.

Ознака друга: контрольований інститут духовної влади імперського етносу. Духовна влада є підконтрольною осердю імперського етносу, щонайперше Російської православної церкви (РПЦ) – вона стає одним з важливих каркасів імперського етнотворення.

Ознака третя: шовіністичні еліти – політичні, військові, бізнесові,

культурні та ін. Всі еліти – штучно створені (або на основі попередніх залежних еліт), існують в угоду осердя імперського етносу, повністю залежні від політичної кон'юнктури – відтак є носіями і поширювачами шовіністичного світобачення.

Ознака четверта: пасивність та інертність громадян, слабкість та безвілля інтелігенції. Пересічні представники імперського етносу виявляють байдужість до ситуації в державі, послуговуються споживчими критеріями існування, легко і беззастережно сприймають на віру офіційну інформацію, готові на безвольне існування і участь в інспірованих офіційною владою заходах. Інтелігенція знищена, ослаблена або пригнічена через відсутність повноцінних можливостей і засобів для існування чи торозвитку завдяки «відповідним заходам» влади.

Ознака п'ята: мілітаризація суспільно-політичного життя. Суспільно-політичне життя формалізоване, наскрізь просякнуте мілітаристичними настроями і очікуваннями, виявляє ознаки прихованого стану існування (життя) в фортеці.

Ознака шоста: агресивне (явне чи латентне) сприйняття всього іноетнічного – мовного, відмінного, чужого. Несприйняття традицій, звичаїв і практики життєдіяльності та мови як ключової етнічної ознаки інших народів, навішування на них ярликів меншовартості, дивності, дикунства. Власні культурно-побутові та інші запозичення трактуються навпаки як запозичення у росіян іншими народами або свідчення спільності чи єдності. Проявляється як в агресивній формі так і в зневажливій.

Ознака сьома: авторитарний чи тоталітарний режим держави імперського етносу з необмеженою владою лідера (по типу вождя). Усі сфери життя країни частково чи повністю контрольовані владою, що визначає принципи життєдіяльності етносу, осердя імперського етносу існує «у світлі величі» лідера, що є носієм необмеженої влади, тінь на «лідера» – тінь на цілий етнос.

Вищенаведені ознаки різною мірою проявляються протягом всього процесу російського державотворення і формування російського імперського

етносу.

Імперська стадія етногенезу росіян не є завершенням процесу етногенезу чи найвищою його стадією. Це радше прояв російського націогенезу, в даному випадку агресивної її форми, який, найімовірніше, також не є кінцевою стадією. Підтвердженням цього є новітня самоназва «рассіяне» представників як титульного (на цій стадії імперського) етносу так і представників іноетнічного компоненту націогенезу росіян, що свідчить про перехід націогенезу на інший рівень чи етап. До речі, лише новітня самоназва «рассіяне», на відміну від штучно створеної на основі очевидного запозичення самоназви «русский» – прикметникового слова, що відповідає на питання «чий?», відповідає практиці застосування іменникового питання «хто?» для визначення етнічної приналежності. Наприклад, Словаччина – словак, Франція – француз, Білорусія – білорус і т. д.

Імперську стадію націогенезу протягом XIX – середини XX ст. пройшли німецький, французький, британський, турецький, угорський та інші етноси. Щоправда, з різним ступенем агресивності, вектором спрямування агресії та її формами. Витоки російського націогенезу слід шукати принаймні не раніше другої половини XIX ст., інтенсифікується процес за радянської доби і на межі ельцинсько-путінського періодів новітньої історії Росії.

Імперська стадія націогенезу відносно нове явище в етногенетичних процесах, проявляється починаючи з XIX ст. з утворенням націй в Європі. Імперський етнос часто має транскордонну природу, його життєвий простір не завжди визначається державними кордонами.

Агресія Росії проти України, зокрема, анексія Криму та інспірування військового конфлікту на Сході, з точки зору етнології й етноконфліктології, є етнічним конфліктом, типологічно територіальним – між етнічною групою, яка не має власного утворення, з одного боку, і державою загалом, з іншого, та сецесійним – у яких висувують вимоги щодо створення власної незалежної державності або возз'єднання із сусідньою державою. Суть цього етнічного

територіально-сецесійного конфлікту – конфлікт між агресивним російським імперським і свободолюбним українським етносами, підґрунтям якого є боротьба за володіння матеріальними та людськими ресурсами, з визначальним впливом на форму конфлікту етнопсихологічних характеристик російського етносу.

Джерела і література

1. Алексеева Т.И. Этногенез восточных славян по данным антропологии. – М., 1973.
2. Білінський В.Б. Країна Моксель або Московія. – К., 2009. – Т. 1.
3. Данилюк І. В. Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір: Монографія – К.:, 2010.
4. Дашкевич Я.Р. Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України // Україна: наука і культура. К., 1993. Вип. 26-27. – с. 44-78.
5. Дашкевич Я. «...Учи неложними устами сказати правду» : Історична есеїстика (1989–2008). — К., 2011.
6. Довженко О.П. Твори. У 5 т. (упоряд. Ю. Солнцева, приміт. К. Волинського). – К., 1983 – 1985.
7. Довженко О.П. Щоденникові записи 1939 – 1956 (укр. та рос. мовами). – Харків, 2013.
8. Грушевський М.С. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства // Вивід прав України. – Нью-Йорк, 1964. – с. 11 – 24.
9. Гумилев Л.Н. Древняя Русь и Степь. – М., 1989.
10. Залізняк Л. Етногенез українців, білорусів та росіян // Пам'ять століть. – 1997. – № 4. – С. 2–13.
11. Залізняк Л. Стародавня історія України. – К., 2012.
12. Капеллер А. Росія як полі етнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад. – Львів, 2005.

13. Навчально-методичний комплекс фахової підготовки бакалаврів, спеціалістів та магістрів з дисциплін кафедри етнології./ Наук. ред. П.М. Чернеги. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011.
14. Покровский М.Н. Возникновение Московского государства и «великорусской народности». – М., 1932.
15. Покровский М.Н. Русская история. М., 1929.
16. Телегуз А.В. Етнологія: Навчально-методичний комплекс для студентів 5 курсу. – К., 2014.
17. Тиводар М. Етнологія. – Львів, 2004.
18. Чернега П., Телегуз А. Поняття етнос в українській науковій думці // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки: Зб. наук. праць. – К., 2008.

Світлана Зубченко

Історіографічний огляд життя і творчого шляху Олександра Довженка

Аналізується стан наукового вивчення життя і творчості геніального українського кінорежисера і письменника. Зроблено спробу періодизації та систематизації здобутків історіографії з даної проблеми.

Ключові слова: *режисер, Довженко, кінематограф, національна свідомість, сталінський режим, патріотизм.*

Analyzed the condition of the scientific study of the life and work of genius